

СОЦІОЛОГІЧНА ПУБЛІЦИСТИКА

УДК 323.4

ВІТАЛІЙ ЧОРНИЙ,

доктор філософських наук, професор, начальник кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) Гуманітарного інституту Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, Київ

Українське суспільство на сучасному етапі: виклики та загрози

Виклик спонукає до росту. Відповіддю на виклик суспільство розв'язує завдання, яке постало перед ним, чим переводить себе до більш високого і досконалішого стану з погляду ускладнення структури. Відсутність викликів означає відсутність стимулів до росту та розвитку.

А.Дж.Тойнбі "Дослідження історії"

Сучасна Україна переживає складний та відповідальний етап свого розвитку, зумовлений наростанням кризових явищ в усіх царинах суспільства, виникненням нових загроз і викликів національній безпеці нашої держави, на які необхідно давати ефективні відповіді. Серед багатьох проблем, породжених динамізмом сучасної епохи, особливе місце посідає російська експансіоністська політика, яка кардинально змінила військово-політичну обстановку у світі. Російська Федерація вперше після Другої світової війни поставила під сумнів усталеність кордонів між державами, здійснивши анексію Криму та окупацію східних теренів України. Зазначені чинники вимагають нових підходів до реформування військової сфери українського суспільства, що неможливо без його глибокої модернізації. Зрозуміло, що і

© В.Чорний, 2019

перше, і друге потребують детального теоретичного опрацювання. Проте, як зазначає М.Михальченко, “в Україні вогник теоретичної думки в сфері суспільних наук ледь-ледь жевріє” [Михальченко, 2001: с. 8]. Саме тому важливого значення набувають дослідження напрямів модернізації українського суспільства, зокрема реформування та розбудови його військової сфери. Таких праць, вважає дослідник, надзвичайно мало, а ті, що є, зазвичай неадекватно відображають сутнісні характеристики українського суспільства та процеси, які в ньому і з ним відбуваються (докл. див.: [Михальченко, 2001: с. 8]).

На думку сучасного німецького філософа В.Гьосле, необхідною теоретичною передумовою дослідження країн, що розвиваються, є філософська рефлексія щодо їхньої сутності та генези. Для того, щоб зрозуміти та усвідомити сутність явищ, пов'язаних з цією “складною реальністю”, якою, на думку В.Гьосле, є “країни, що розвиваються”, необхідно розглянути зміст цього поняття. При цьому, зазначає німецький мислитель, виникає питання: “чому ця реальність є філософською проблемою?” Неважко пересвідчитися в тому, продовжує він, “що економісти, соціологи, політологи, антропологи і (дедалі частіше) природознавці, а особливо географи та біологи, які досліджують екологію, стикаються з цією реальністю” [Гьосле, 2003: с. 145]. А як щодо філософів? Насправді, відзначає В.Гьосле, “більшість сучасних філософів цю проблему ігнорує, віддаючи перевагу розробці витончених теорій, які не мають жодного стосунку до усвідомлення світу, в якому ми живемо. Певна річ, цей закид ще не аргумент; мабуть, це вже фатум філософії якнайменше говорити про сучасний світ, світ, який насправді набагато складніший порівняно зі світом усіх колишніх культур” [Гьосле, 2003: с. 146]. Утім, висновує німецький мислитель, “той факт, що ми порушили перше запитання, частково є відповіддю й на друге, адже прояснення понять — це класичне завдання філософії” [Гьосле, 2003: с. 146]. Водночас, якщо припустити, що вищезазначене поняття іманентно містить нормативні конотації, то чим ретельніше ми шукатимемо чіткої відповіді на нормативне запитання, що необхідно робити, щоб розв'язати таку складну з етичного й політичного погляду проблему, тим більше потребуватимемо філософії (див.: [Гьосле, 2003: с. 146]).

Спроби усвідомити сутність українського суспільства в нашій державі здійснюються від моменту проголошення її незалежності. Проте адекватних відповідей з боку соціальної філософії та соціальних наук загалом на виклики, які постають перед Україною, досі не сформульовано. Це сталося внаслідок того, що, по-перше, українським науковцям властиві вади загального характеру, на які вказує В.Гьосле. А по-друге, помилка українських науковців полягає в тому, що, характеризуючи Україну часів бездержавного минулого, вони використовують ознаки, які стосуються її опосередковано. А це призводить до хибних рекомендацій щодо етапів та шляхів модернізації українського суспільства, а також до запозичення досвіду країн, який на сучасному етапі практично неможливо реалізувати в Україні. Наприклад, якщо застосовувати до української держави таку ознаку, як “пост-тоталітарна”, то її можна ставити в один шерек з Іспанією, Італією, Німеччиною, Португалією, Японією та ін. Якщо ж використовувати “постко-

муністичне”, “постсоціалістичне”, “пострадянське” означення, то Україну можна порівнювати з Російською Федерацією, Сербією, Чехією чи Угорщиною.

Вочевидь в обох випадках порівняння є некоректними, оскільки до 1991-го Україна була складовою частиною держави, яка характеризувалася певною сукупністю ознак — таких як “радянська”, “комуністична”, “соціалістична”, “тоталітарна” тощо і, будучи імперією, мала статус метрополії стосовно України. Виходячи з того, що ці ознаки формувалися за межами України та стосувалися її опосередковано, використовувати їх як головні для характеристики минулого держави, яка на той час не мала суверенітету, на нашу думку, недоречно¹. Наприклад, якби колишні колонії окремих країн західної демократії, тобто переважно азійські та африканські держави, називали себе “постдемократичними”, це викликало б неприхований подив.

Відтак після досягнення політичної незалежності ознаки, притаманні метрополії, не можуть автоматично переходити до характеристики новоствореної країни. Тут на перший план мають вийти ознаки, які б адекватно відображали статус держави (суспільства) як до, так і після проголошення незалежності.

Зважаючи на те, що до грудня 1991 року Україна перебувала в колоніальній залежності від Росії (Російської імперії та Радянського Союзу²), тобто мала статус колонії, то після проголошення незалежності вона стала постколоніальною державою, а суспільство — постколоніальним. Водночас до такого типу країн застосовують і такі традиційні поняття, як “нові незалежні держави” та “транзитивні країни (суспільства)”. Вже згадуваний В.Гьосле використовує також такі поняття, як “країни, що розвиваються” та дещо застаріле — “країни третього світу”. Щодо останнього, він усвідомлює, що з розпадом Варшавського пакту поняття “третій світ” позбулося змісту, натомість “залишилося тільки два світи — світ багатих і світ бідних”. Тому, на його думку, “нагальне питання найближчого часу полягатиме в тому, чи належатимуть східноєвропейські країни та колишні країни Радянського Союзу до першого чи до — все ще так званого — третього світу, який відповідно і мав би називатися “другим світом” [Гьосле, 2003: с. 145].

Застосування наведених вище понять кардинально змінює ситуацію, оскільки дає сучасній Україні чітку характеристику, відштовхуючись від якої можна будувати перспективні плани щодо модернізації українського суспільства, реформування різних його царин, зокрема військової, та пошуку відповідей на виклики, що постають перед нашою державою впродовж суверенного існування. Разом із тим відкриваються широкі можливості для звернення до суспільно-історичної практики нових незалежних держав

¹ Гьосле, коментуючи цю ситуацію, зазначає, що імперії вдерлися до культур аборигенів і, “порушивши їхній природний розвиток, нав’язали їм внутрішню асинхронію, позбавивши їх колишньої органічної єдності...” [Гьосле, 2003: с. 165].

² Див.: Голенков, А. (2010). *Империя СССР. Народная сверхдержава*. Москва: Эксмо: Алгоритм.

(яких понад 100) з метою запозичення позитивного досвіду державного та військового будівництва та уникнення їхніх помилок на цьому шляху.

Нові незалежні держави є складною реальністю, пов'язаною з особливостями їхньої генези. Постколоніальне суспільство — це особливий тип суспільства. Воно фактично є антиподом “громадянського суспільства”, яке виникло на певному етапі історичного розвитку західної цивілізації. Передумовами розвитку громадянського суспільства є ринкова економіка з властивою їй багатоманітністю форм власності, множинність незалежних політичних сил та партій, недирективно сформована громадська думка і, найголовніше, вільна особистість з розвиненим почуттям власної гідності [Рябов, 1996: с. 79]. Крім того, громадянське суспільство — це не тільки емансиповане від держави суспільство, це ще й чітко структуроване суспільство.

У суспільствах нових незалежних держав перелічені вище якості відсутні взагалі або перебувають у зародковому стані. У цих країнах ухвалюються нові закони та конституції, отримують владу раніше заборонені організації, партії та рухи, встановлюються соціально-економічні та політичні правила поведінки тощо. Інакше кажучи, відбувається закріплення норм і вимог, які в майбутньому можуть стати засадами для створення демократичної правової держави. Суспільно-політичне життя в самостійній формі тільки налагоджується. Усе перебуває в процесі становлення, переходу, пошуків та змін.

Неструктурованість, наявність архаїчних нашарувань та інші вади, притаманні постколоніальним суспільствам, негативно позначаються на взаємодії соціальних інститутів із соціальним середовищем. Як відомо, підґрунтям взаємодії соціального інституту із соціальним середовищем є реалізація головної функції соціального інституту — задоволення конкретних соціальних потреб. Проте соціально-політичні процеси в нових незалежних державах настільки динамічні, що незрідка виникає ситуація, коли швидкоплинні соціальні потреби не знаходять адекватної реакції у структурах та функціях відповідних соціальних інститутів, які, до речі, теж перебувають у стадії формування. Наслідками такої невідповідності в діяльності того чи того соціального інституту є так звані дисфункції. Ці явища проявляються і в зовнішній сфері — так би мовити, формальній (організаційній), і в самому змісті їхньої діяльності.

Ознаками зовнішніх дисфункцій соціальних інститутів постколоніальних держав є брак підготовлених кадрів і матеріально-технічних засобів, організаційне безладдя тощо. Зі змістового погляду, дисфункції соціальних інститутів таких країн виявляються в невизначеності мети та функцій їхнього існування, у зв'язку з чим знижується їхній соціальний престиж та авторитет, піддається сумніву легітимність тощо.

Надзвичайно поширений негаразд соціальних інститутів постколоніальних країн пов'язаний із відсутністю принципу деперсоналізації, тобто забезпечення функцій соціального інституту не залежить від суб'єктивних характеристик окремих осіб, які виконують покладені на них завдання. Інститут перестає діяти відповідно до потреб суспільства та визначеної мети,

змінюючи свої функції залежно від інтересів окремих осіб, їхніх персональних якостей і властивостей [Чорний, 2006: с. 58].

Поступово соціальний інститут дедалі менше орієнтується на досягнення головної мети свого існування — забезпечення конкретних соціальних потреб. Відтак не задоволені внаслідок дисфункцій соціальних інститутів соціальні потреби викликають до життя нормативно не врегульовані різновиди діяльності, покликані компенсувати дисфункції легітимних інститутів, але вже за рахунок порушення чинних соціальних норм (зокрема правових). Наприклад, дисфункції окремих економічних та правоохоронних інститутів стимулюють такі поширені в постколоніальних країнах соціальні явища, як корупція, хабарництво, казнокрадство, клановість (сімейна чи регіональна), кумівство, протекціонізм за ознакою етнічного походження, конфесійної належності, кровної спорідненості або земляцтва тощо.

Серед інших характеристик суспільно-політичного розвитку нових незалежних держав слід вирізнити такі: надзвичайно велика роль виконавчої влади; слабкість опозиції, яка зазвичай репрезентує інтереси усунутих від влади промислово-фінансових кланів; значна залежність партій, громадських організацій та профспілок від держави та бізнесу; відносна соціальна пасивність широких верств населення; відсутність або слабкість політичних організацій провідних верств суспільства; істотна роль окремих особистостей на ключових партійно-державних посадах; нерозвиненість електронних засобів масової інформації, зазвичай монополізованих панівною верхівкою та наближеними до неї скоробагачками, капітал яких має переважно кримінальне походження; велика залежність держави від міжнародних фінансових організацій і колишньої метрополії тощо.

За таких умов домінантною силою держави є представники тієї верстви, яка має відносну автономію від усіх укладів, тобто бюрократії — цивільної та/або військової [Симонія, 1984: с. 277]. З часом саме ця соціальна група бере на себе відповідальність за те, що відбувається в новій незалежній державі, та за перспективи її подальшого розвитку. На нашу думку, це і є початком реальної модернізації постколоніальних суспільств і головною ознакою незворотності суверенного розвитку новостворених держав¹. Для обґрунтування наведеної тези розглянемо найтипівіші випадки з історії розвитку постколоніальних країн різних континентів.

Почнемо з Європи. Достатньо наочним у цьому сенсі є досвід нашої сусідки Польщі². Після проголошення незалежності у 1918-му внаслідок розпаду Російської імперії в новоствореній державі розпочалася глибока соціально-політична криза. У пошуках виходу з неї Установчий сейм 1921 року ухвалив другу за рахунком Конституцію, яка мала ліберально-демократичний характер.

¹ Історичній практиці людства відомі винятки з цієї закономірності. Зокрема, встановлення авторитарних режимів, переважно військового забарвлення, не врятувало колишні колонії Російської імперії (Естонія, Латвія, Литва) від втрати незалежності наприкінці 40-х років минулого століття [Ротшильд, 2001: с. 444–459].

² На досвід Польщі полюбують посилалися окремі українські “реформатори”, не усвідомивши до кінця, в чому полягає справжня його сутність.

У новому Основному законі проголошувалося, що верховна влада в державі належить народові, який реалізує її через сейм і сенат, що їх обирають на підставі загального, прямого, рівного, таємного та пропорційного голосування. Виборчі права для обрання сейму надавали усім громадянам, окрім військовослужбовців. Сейм і сенат, діючи як національні збори, обирали президента, який спільно з відповідальним перед палатами урядом здійснював виконавчу владу. Державною мовою визнавалася польська, а державною релігією — римо-католицька. Згідно з конкордатом, укладеним з Папою Римським у 1925-му, запроваджувалося обов'язкове вивчення релігії у школах та релігійне виховання у збройних силах. Гарантувалися також інші ліберально-демократичні свободи.

Проте ухвалення нової конституції не дало бажаних результатів — соціально-економічне становище Польщі продовжувало погіршуватися. Невдалими виявилися заходи щодо захисту вітчизняного виробництва, яке за нових умов не витримувало конкуренції з іноземними товарами. Шукаючи виходу з кризової ситуації, уряд укладав дедалі нові угоди на фінансові позики за кордоном, але це не сприяло позитивним змінам, а лише збільшувало зовнішній борг держави, оскільки отримані кошти зазвичай розкрадалися і банально проїдалися.

Соціально-економічне становище Польщі ставало дедалі важчим. Курс золотого неухильно падав. Зовнішніми ознаками дисфункцій державних інститутів були оргії хабарництва, корупції та казнокрадства, безперервні урядові кризи, постійні чвари різних політичних угруповань у стінах парламенту та за його межами (див., зокрема: [Манусевич, 1954]).

Вирішальну роль у врятуванні Польщі від хаосу та можливого розпаду і втрати незалежності відіграли військові. У середині травня 1926 року вони здійснили військовий переворот, підтриманий широкими верствами населення, яке тривалий час прагнуло наведення твердого ладу, а силою, спроможною на це, вважало армію. Після зміни влади в економіці країни настала певна стабілізація. Позики, одержані від іноземних держав, допомогли військовому режимові зміцнити своє становище. У серпні 1926-го було здійснено часткову зміну конституції; нова редакція збільшувала владу президента та обмежувала права законодавчих органів. Своє існування військовий режим припинив у 1939-му разом із польською державою, яку було поділено між Німеччиною і Радянським Союзом.

Не менш цікавим та повчальним є суспільно-історичний досвід Пакистану, що утворився на уламках Британської імперії. Пакистанська армія, яка раніше була частиною колишньої британської, на початку державотворення залишалася вірною традиціям відданості та повного підпорядкування цивільній владі. Проте ситуація, що складалася у країні, підштовхувала її до рішучих дій. Так, зокрема, за сім років — з 1951 по 1958-й — змінилося сім урядів. Дрібні парламентські партії були неспроможні розв'язати жодної серйозної проблеми. На тлі неухильної деградації соціально-економічного та політичного життя, зростання корупції, хабарництва, протекціонізму, гризні політиканів тощо тільки армія вигідно вирізнялася монолітністю та непричетністю до скандалів і чвар.

Коли військові остаточно переконалися, що парламентський псевдodemократичний режим цілковито вичерпав себе, завівши країну до глухого кута, а невдоволений народ погрожував соціальним вибухом, вони рішуче пішли на заміну цього режиму іншим, не представницьким, проте спроможним запобігти соціальній катастрофі та руйнуванню держави загалом. Відтак у жовтні 1958 року в Пакистані відбувся військовий переворот, про який згодом один з його активних учасників, генерал Мукім-хан писав: “Армія була впевнена в тому, що тільки-но громадськість дізнається, що вона взяла на себе контроль, беззаконно буде покладено край. Пакистанці поважають тверді дії, якщо вони здійснюються чесно та неупереджено” [Muguem F. Khan, 1963: p. 184]. У цьому була велика частка правди, що й підтвердили незалежні аналітики. Зокрема, американський соціолог Дж. Мітельмен, позитивно оцінюючи діяльність першого військового режиму в Пакистані, зазначав, що під час правління генералів М. Айюб-хана та М. Ях’я-хана в державі спостерігалось певне економічне зростання.

Про те, що проблеми постколоніальних країн у загальних рисах є універсальними незалежно від географічного положення, цінностей, культури, традицій та менталітету, свідчить новітня історія Нігерії. У новорічну ніч 1984 року військові вкотре повернулися до влади. Журнал “Foreign Affairs” так прокоментував цю подію: “Цивільне керівництво, діючи брутально та безпардонно, не впоралося з господарськими проблемами й значно збільшило тягар, що ліг на плечі населення внаслідок світового економічного спаду. Падіння прибутків від нафти призвело до різкого скорочення імпорту, особливо споживчих товарів і сировини для промисловості. Унаслідок цього заводи працювали не на повну потужність, десятки тисяч людей залишилися без роботи... ціни на основні продукти харчування та товари широкого вжитку стрімко зростали...” [Мирский, 1989: с. 123].

Другою причиною були корупція, хабарництво та протекціонізм, які набули гіпертрофічних розмірів. Один за одним у державі вибухали скандали: то безслідно зникали мільйони найр¹, виділені на імпортні ліцензії, то зі складів Національної компанії з постачання “випаровувалися” будматеріали на мільйонні суми, то раптом з’ясувалося, що посадовці державного органу, які обговорювали питання стосовно продовження монопольного контракту зі швейцарською фірмою, отримали величезні хабарі, то виявилось, що близько 50 млн найр щомісячно йшли на оплату “мертвих душ”, тобто працівників, які насправді існували лише на папері, то загадкові пожежі знищували установи, що “прогриміли” на всю країну у зв’язку з виявленими зловживаннями, при цьому всі папери та докази згорали вщент.

За неофіційними підрахунками західних дипломатів та економістів, найвищі урядовці другої республіки вивезли в офшорні зони цілі багатства — загалом на суму від 5 до 7 млрд доларів. Таке безсоромне збагачення півної еліти на тлі економічного зубожіння переважної більшості населення провокувало його невдоволення, яке постійно наростало.

¹ Найра — грошова одиниця Нігерії.

У 1983-му в багатьох провінціях країни пройшли страйки вчителів, яким майже по півроку не виплачували зарплати. З тієї ж самої причини страйкували державні службовці. У деяких районах понад рік були зачинені школи. У лікарнях бракувало ліків, почастишали перебої водопостачання та електроенергії. Дедалі активніше висловлювали невдоволення профспілки. Цього ж року відбулися вибори, про які відверто казали, що вони були сфальсифіковані партією влади. Після оприлюднення їхніх результатів спалахнули заворушення, внаслідок яких понад сто осіб загинуло, а матеріальні збитки сягнули близько 100 млн доларів. Вочевидилося, що економіка перебуває на межі краху, рівень життя також сягнув критичної межі. Як писав журнал “West Africa”, настрої у суспільстві був такий, що, мовляв, “хто завгодно, аби не ці продажні політикани” [Мирский, 1989: с. 137]. Ґрунт для перевороту визрів на сто відсотків, і військові чітко відчували настрої суспільства.

Переворот здійснила група офіцерів на чолі з генералом М.Бухарі, який у новорічному зверненні до народу заявив: “Корумповане, неспроможне та безвідповідальне керівництво... стало джерелом аморальної та непристойної поведінки, яка поширилася у нашому суспільстві. Співвітчизники нігерійці, за велінням совісті ми нарешті втрутилися для того, щоб урятувати цю державу від неминучого краху” (цит. за: [Мирский, 1989: с. 144]).

Суспільство зустріло військовий переворот з ентузіазмом, оскільки глибоко розчарувалося правлінням цивільних політиків та перейнялося відразою до псевдодемократії, яка панувала у суспільстві. І перші кроки військового уряду виправдали сподівання нації: було “вичищено” багатьох вищих чиновників держапарату, поліції та митниці; встановлено нові порядки видачі ліцензій на імпорт; суворо контролювалася та спрямовувалася до найнеобхідніших галузей економіки іноземна валюта, розпочалася широка кампанія за трудову дисципліну, чесне та добросовісне ставлення до праці.

Тож, як бачимо на типових прикладах окремих постколоніальних країн різних континентів, військові обмежили інтереси компрадорської буржуазії та цивільного бюрократичного апарату, які були зацікавлені у створенні вигідної для них системи представницької, парламентської демократії “західного типу”. Проте, як свідчить суспільно-історична практика, те, що пустило коріння в розвинених країнах світу, не відразу приживається в постколоніальних державах, які переживають болісний процес первинного накопичення капіталу, політичної інституалізації та соціальної стратифікації. Демократичні процедури — і то не всі — можливі лише на певному етапі їхнього розвитку.

Незацікавленість у поступальному та систематичному розвитку вітчизняної економіки, розрахованому на довготривалу перспективу, прагнення “товкти гарячі гроші”, жити одним днем за принципом “після нас хоч потоп” неминуче призводять до того, що починають переважати кон’юнктурні інтереси, виникає схильність “хитрувати” та уривати якнайшвидше і якнайбільше, що тільки можна й де тільки можна. Саме за таких умов у країнах, що

розвиваються, відкриваються небачені можливості для зловживань, всюдисучої корупції, казнокрадства, хабарництва, протекціонізму тощо¹.

Згодом така поведінка переноситься з економічної сфери до політичної, що відтепер розглядається як найважливіший чинник легалізації, збереження та примноження статків, нажитих “непосильною працею”, отримання різноманітних преференцій та імунітету від кримінальних переслідувань. Відбувається неприродне поєднання політики та бізнесу, межа між якими повністю стирається. За таких умов у постколоніальних країнах часто-густо складається ситуація, за якої відсторонення від влади корумпованої верхівки, яка безсоромно підтасовує результати виборів, усуваючи у будь-який спосіб політичних конкурентів, демократичним шляхом практично неможливе, оскільки владна верхівка опанувала методи політичного шахрайства не менше, ніж фінансові махінації. З цього глухого кута можливі лише два виходи: або стихійні заворушення люмпенізованих верств суспільства з непередбачуваними наслідками², або військовий переворот, що є природним та логічним, а в більшості випадків навіть єдиним виходом із ситуації, що склалася³.

У постколоніальних країнах, які виникають за умов відносно мирного (“оксамитового”) розпаду імперій, трансформація суспільств може відбуватися двома способами: стрибкоподібною, якісною зміною політичної системи, тобто радикальними методами; або поступовим перетворенням колоніальної влади на національну під тиском зовнішніх та внутрішніх чинників.

Аналіз суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації в Україні в контексті суспільно-історичного розвитку постколоніальних держав свідчить, що процес реальної модернізації українського суспільства невинувато затягнувся (див., зокрема: [Каспрук, 1997]). Як зазначає М. Михальченко, програма ринкових перетворень в Україні впродовж її незалежного існування здійснювалася безсистемно та непослідовно. Концепція різкого, обвального послаблення ролі держави під час модернізації українського суспільства, звуження її лише до напрацювання “правил гри” виявилася помилковою [Михальченко, 2001: с. 138]. Усе це відбувалося на тлі боротьби регіональних, сімейно-кланових угруповань за доступ до контролю над матеріальними ресурсами, фінансовими потоками та держбюдже-

¹ Гьосле з цього приводу зазначає: “Нові еліти були, а часто-густо і є корумпованими; здебільшого вони ідентифікують себе із західним способом життя, а щоб мати можливість його підтримувати, в будь-який спосіб збагачуються. Внутрішня асинхронія країн, що розвиваються, є головною причиною корупції — свідчення того, що мораль “за кону та порядку” здебільшого тут ще не призвичаїлася, хоча панівна верхівка вже відчула смак до сучасного рівня багатства” [Гьосле, 2003: с. 163].

² Як свідчить суспільно-історичний досвід, цього боїться не тільки панівна верхівка, а й середній клас та пов’язаний з ними офіцерський корпус.

³ Із понад 100 нових незалежних держав у сімдесяти відбулися військові перевороти, у деяких з них десятки разів. А, наприклад, в Болівії, з часу проголошення незалежності 1825 року, відбулося близько 200 військово-політичних інтервенцій. Тобто більш як один переворот на рік.

том загалом. Загострення зазначеної боротьби періодично призводило до кланово-олігархічних переворотів, тобто насильницької зміни регіональних, сімейно-кланових угруповань при владі, які маскувалися під соціальні революції.

Найхарактернішою ж особливістю української влади з часу проголошення незалежності є цілковита відсутність прагнення до реального оновлення. Проте саме здатність до оновлення, як вважає Ф.Фукуяма, є джерелом величч будь-якої держави (див.: [Фукуяма, 2003]).

Ситуація невизначеності з формою державного правління означає лише одне — відсутність відпрацьованого механізму утримання та передання влади з боку панівної верхівки, нерегульованість її статусу і легітимності існування. Звідси й брак політичної волі до початку справжніх реформ та зволікання з будь-якими радикальними перетвореннями в усіх сферах суспільства (див., зокрема: [Каспрук, 1997]). І це відбувається навіть за умов, коли необхідно давати відповіді на небезпечні зовнішні та внутрішні виклики.

Внаслідок цього реальні кроки щодо модернізації українського суспільства підміняються їх імітацією, а то й взагалі дискредитуються соціальним популізмом, пов'язаним з перманентними виборами та бажанням за будь-яку ціну утриматися при владі. Як тут не згадати В.Черчіля, який вважав, що політик орієнтується на наступні вибори, а державний діяч — на наступні покоління. Вочевидь, що це більш ніж слушно стосовно нашої держави, де реальні перетворення, зважаючи на завершення третього десятиліття її незалежного існування, так і не розпочалися.

Зазначені чинники постійно генерують дисфункції соціальних інститутів українського суспільства, які ще більше поглиблюють соціальну кризу в державі. А це, своєю чергою, несе в собі потенційну загрозу соціальній дезорганізації, наслідком якої можуть бути або військово-політична інтервенція з метою запобігання соціальній катастрофі, або втрата політичного суверенітету ще над якоюсь частиною української території чи країною загалом¹.

Відомий український політик та економіст В.Суслов, характеризуючи українську державу впродовж останніх десятиліть її суверенного існування, зазначає, що “за Конституцією Україна — соціальна держава, а за реальною сутністю — кланово-олігархічна. Тому вся ця зворушлива турбота про багатіїв у нинішній системі влади невинна”. “У нас є незалежні профспілки? — запитує він далі й відповідає. — Ні, вони нічиїх прав не відстоюють. У нас є партії ідеологічного типу, ґрунтовані на обстоюванні певних ідей? Ні, у нас є бізнес-партії. Незалежні суди, якщо й трапляються, то надзвичайно рідко. Ми поступово рухаємося до серйозного соціального потрясіння, соціальної відсічі знизу, яка практично неминуча, оскільки влада сама себе обмежити не в змозі” (цит. за: [Присяжнюк, 2011]).

Наступним викликом Україні на сучасному етапі є російсько-українська війна. Цю війну можна охарактеризувати як “відкладену”. У переважній більшості випадків метрополії опираються розпаду, намагаючись силою зброї утримати імперії, що вже конають. У цьому ряду не є винятком і

¹ Частково наші прогнози справдилися у 2014-му, коли Україна втратила контроль над Кримом і частиною Донецької та Луганської областей (див.: [Чорний, 2011]).

Росія (Російська імперія–Радянський Союз–Російська Федерація). Після надлому і першого етапу розпаду у 1917-му, внаслідок чого утворилося близько 12 нових незалежних держав, Радянська Росія воювала майже з кожною з них. У низці випадків вона зазнала поразки і вимушена була визнати незалежність колишніх колоній (таких, як Фінляндія, Польща, країни Балтії) [Гессен, 1926]. Україні ж, яка у боротьбі за незалежність упродовж 1917–1921 років, за підрахунками В.Савченка, втратила понад 3,5 млн осіб, не вдалося зберегти суверенітет¹ [Савченко, 2006: с. 4].

У 1991-му відбувся другий етап розпаду імперії, який під дією об'єктивних та суб'єктивних чинників виявився “оксамитовим”. Як наслідок утворилося 14 нових незалежних держав. Зважаючи на те, що Радянський Союз був ослаблений так званою Холодною війною та швидкоплинними процесами дезінтеграції, він, за незначними винятками, не зміг збройно опиратися розпаду. Саме тому колоніальні війни 90-х років минулого століття були “відкладені” на майбутнє (2008-й – Грузія, 2014-й – Україна). При цьому доречно нагадати, що з 12-ти нових незалежних держав, які утворилися на уламках Російської імперії у 1917–1918 роках, до 1991-го повністю політично незалежною залишилася лише одна – Фінляндія, яка витримала і фактично перемогла у трьох радянсько-фінських колоніальних війнах (1918, 1920, 1939 років). Польща ж з допомогою решток української армії² перемогла тільки у першій радянсько-польській війні (1920 року). У другій війні, яка розпочалася 17 вересня 1939-го, вона зазнала нищівної поразки, була розчленованою і з 1945 року фактично до розпаду Радянського Союзу перебувала у напівколоніальній залежності.

Зазначене дає підстави стверджувати, що сучасна російсько-українська війна є “відкладеною” і, насправді, є війною колоніальною для Російської Федерації, і війною за незалежність для України. Як бачимо, на прикладі країн-партнерів по російсько-радянському колоніальному минулому, такого роду війни є виснажливими і не завжди закінчуються позитивними наслідками для колишніх колоній. Тому війна, яка точиться на Сході України, є надзвичайно серйозним зовнішнім викликом для нашої держави, а якщо вона ще поєднається із внутрішніми викликами, то наслідки для України можуть бути катастрофічними.

Відтак внутрішні та зовнішні виклики і загрози, які постали перед Україною на сучасному етапі, мають стати стимулом до формування адекватних відповідей. Зазначене потребує цілісної концепції модернізації усіх царин життєдіяльності українського суспільства й передусім глибокого реформування військової сфери. Реалізація цих вимог зумовлює зміст та спрямованість головних засад і першочергових завдань модернізації. Насамперед ре-

¹ Про причини та наслідки поразки української національної революції див.: [Чорний, 2009: с. 156–165].

² 6-та Січова дивізія УНР під командуванням генерал-хорунжого М.Безручка зупинила наступ 1-ї кінної армії С.Будьонного під Замостям. Під час святкування двадцятиріччя відновлення незалежності польська влада нагородила генерала М.Безручка вищим орденом “Virtuti Militari”, проте він відмовився його прийняти. “Я воював за Україну, а не за Польщу”, — заявив бойовий генерал.

формування має здійснюватися одночасно в усіх царинах життєдіяльності українського суспільства. Серцевиною реформ, як зазначалося вище, має стати військова сфера, оскільки від перебігу російсько-української війни залежатиме майбутнє нашої держави. Саме військова реформа (оновлена система комплектування, продумана конверсія військових кадрів, послідовне створення замкнених циклів виробництва озброєння та військової техніки на власній промисловій базі тощо) має стати тим локомотивом, який сприятиме відродженню потужного оборонно-промислового комплексу, а через нього — індустріалізації нашої держави. Водночас у результаті військової реформи має постати “нова модель Збройних Сил України” й мають з’явитися нові підходи до російсько-української війни загалом.

Як свідчить суспільно-історична практика, нерідко успішне проведення військової реформи ставало вирішальним чинником у долі окремих країн, як це було, наприклад, у Німеччині в 1859–1861 років. Тут військова реформа логічно завершила загальнодержавний процес об’єднання країни в єдине ціле, “увійшла у кров і плоть народу” [Леер, 1875: с. 9]. Ця реформа не була випадковим явищем у житті німецького народу, а органічно поєдналася з іншими суспільними перетвореннями. Те саме можна сказати і про Велику Британію часів О.Кромвелля, який, створивши нову модель армії, силою зброї відновив цілісність та могутність імперії [Барг, 1991].

Поряд із тим, як зазначав Н.Мак’явеллі, головними підвалинами усіх держав — як нових, так і старих — є “добрі закони і сильне військо”. Але не може бути, писав він, “добрих законів там, де немає сильного війська, а де є сильне військо, звісно, будуть добрі закони” [Мак’явеллі, 2007: с. 448]. Тому паралельно з військовою реформою необхідно здійснювати реформування правової системи, яка сьогодні фактично перебуває в занепаді, породжуючи масовий правовий нігілізм та падіння моралі.

Інші сфери життєдіяльності українського суспільства теж вимагатимуть радикальних перетворень, зокрема у політичній сфері. З одного боку, необхідно поширювати реальну демократію на протигагу псевдо- або квазі-демократії, а з іншого — збільшення централізації, посилення ролі виконавчої влади з одночасним радикальним реформуванням законодавчої. Зазначені перетворення вимагатимуть кардинального перегляду підходів до форми держави. Вочевидь, при цьому доведеться звернутися до поглядів В.Липинського щодо форми правління в Україні, викладених у його знаменитих “Листах до братів-хліборобів” [Липинський, 1993].

У соціально-економічній сфері необхідно встановити соціоекономічну рівновагу суспільства, за якої наявні усталена відповідність між економічною та соціальною царинами, узгодженість інтересів окремих людей з інтересами соціальних, етнічних, релігійних та демографічних груп і верств населення, зокрема і з інтересами держави (докл. див.: [Чорний, 2011]). Зазначений процес поряд з іншим має сприяти підвищенню ролі держави, яка під час модернізації повинна посісти належне їй місце в політичній системі суспільства (див.: [Михальченко, 2001: с. 138]).

Ці та інші радикальні заходи уможливають для нашої держави адекватні відповіді на сучасні виклики та загрози, здобуття перемоги над підступним

ворогом і, зрештою, розбудову омріяної багатьма поколіннями борців за незалежність Великої України.

Джерела

Барг, М. А. (1991). *Великая английская революция в портретах ее деятелей*. Москва: Мысль.

Гессен, С. Я. (1926). *Окраинные государства: Польша, Финляндия, Эстония, Латвия и Литва*. Ленинград: Прибой.

Голенков, А. (2010). *Империя СССР: народная сверхдержава*. Москва: Эксмо.

Гьосле, В. (2003). *Практична філософія в сучасному світі*. Київ: Лібра.

Каспрук, В. (2018, 19 лютого). Хто є хто в Україні: сучасний стан нашого суспільства в аналітичному розрізі [Пост у блозі]. Отримано з <https://viktorkaspruk.wordpress.com/2018/02/19>.

Кучма, Л. Д. (2004). *Украина — не Россия*. Москва: Время.

Леер, Г. А. (1871). *Публичные лекции о войне 1870 года между Францией и Германией до Седана включительно*. Санкт-Петербург: Типография товарищества “Общественная польза”.

Липинський, В. (1993). Листи до братів-хліборобів. В М. Ф. Тарасенко, & М. Ю. Русин (Ред.), *Історія філософії України* (с. 456–465). Київ: Либідь.

Мак'явеллі, Н. (2007). *Флорентійські хроніки; Державець* (2-ге вид.). Харків: Фоліо.

Манусевич, О. Я. (1954). *Нариси з історії Польщі*. Київ: Радянська школа.

Мирский, Г. И. (1989). *Роль армии в политической жизни стран “третьего мира”*. Москва: Наука.

Михальченко, Н. И. (2001). *Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы?* Киев: Институт социологии Национальной академии наук Украины.

Присяжнюк, А. (2011, 4 мая). Виктор Суслов: “Украинские реформы — это пережитки сталинского менталитета”. *Главлред*. Отримано з <https://glavred.info/politics/3926-viktor-suslov-ukrainskie-reformy-eto-perezhitki-stalinskogo-mentaliteta.html>.

Рейснер, Л. И., & Симония, Н. А. (Ред.). (1984). *Эволюция восточных обществ: синтез традиционного и современного*. Москва: Наука.

Ротшильд, Дж. (2001). *Східно-Центральна Європа між двома світовими війнами*. Київ: Мегатайп.

Рябов, С. Г. (1996). *Політологічна теорія держави*. Київ: Тандем.

Савченко, В. А. (2006). *Дванадцять війн за Україну*. Харків: Фоліо.

Фукуяма, Ф. (2008, 18 листопада). Нова епоха. *День*. Отримано з <https://day.kyiv.ua/uk/article/svitovi-diskusiyi/nova-epoha>.

Чорна, І. В. (2014). Дигіталізація як одна з тенденцій розвитку медіагалузі. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*, 1, 76–81.

Чорний, В. С. (2006). *Словник-довідник основних понять та категорій з філософсько-методологічних проблем військово-соціального управління*. Київ: Національна академія оборони України.

Чорний, В. С. (2009). *Військова організація України: становлення та перспективи розвитку*. Ніжин: Аспект-Поліграф.

Чорний, В. С. (2011). Особливості розвитку суспільства, або Спроба отримати відповідь на запитання: “Що ми модернізуємо?”. *Віче*, 13, 26–30.

Khan, F. M. (1963). *The story of the Pakistan Army*. Karachi, Pakistan: Oxford University Press.

Матеріал отримано 19.03.2019

References

- Barg, M. A. (1991). *The English Revolution and its key figures*. [In Russian]. Moscow, Russian Federation: Mysl Press. [= Бярр 1991]
- Chorna, I. V. (2014). Digitalisation as one of the trends in the media industry development. [In Ukrainian]. *Library Science. Document Management. Information Science*, 1, 76–81. [= Чорна 2004]
- Chorny, V. S. (2006). *Philosophical and methodological issues in military and social resource management: A glossary of basic concepts and categories*. [In Ukrainian]. Kyiv: The NDAU (National Defence Academy of Ukraine) Press. [= Чорний 2006]
- Chorny, V. S. (2009). *Ukraine's military organisation: Coming into being and prospects for development*. [In Ukrainian]. Nizhyn, Ukraine: Aspekt Poligraf Press. [= Чорний 2009]
- Chorny, V. S. (2011). The particularities of society's development, or an Attempt to obtain an answer to the question: "What are we modernising?". [In Ukrainian]. *Veche*, 13, 26–30. [= Чорний 2009]
- Fukuyama, F. (2008, 18 November). A new epoch. [In Ukrainian]. *The Day*. Retrieved from <https://day.kyiv.ua/uk/article/svitovi-diskusiyi/nova-eroha>. [= Фукуяма 2008]
- Golenkov, A. (2010). *The USSR as an empire and a public superpower*. [In Russian]. Moscow, Russian Federation: Eksmo Press. [= Голенков 2010]
- Hessen, S. Ya. (1926). *Limitrophic states: Poland, Finland, Estonia, Latvia and Lithuania*. [In Russian]. Leningrad, USSR: Priboi Press. [= Гессен 1926]
- Hцсле, V. (2003). *Praktische Philosophie in der modernen Welt*. [In Ukrainian]. Kyiv, Ukraine: Libra Press. [= Гьосле 2003]
- Kaspruk, V. (2018, February 19). Who is who in Ukraine: The current state of our society from an analytical standpoint [Blog post]. [In Ukrainian]. Retrieved from <https://viktorkaspruk.wordpress.com/2018/02/19/>. [= Каспрук 2018]
- Khan, F. M. (1963). *The story of the Pakistan Army*. Karachi, Pakistan: Oxford University Press.
- Kuchma, L. D. (2004). *Ukraine is not Russia*. [In Russian]. Moscow, Russian Federation: Vremya Press. [= Кучма 2004]
- Laehr, H. A. (1871). *Public lectures on the Franco-German war of 1870 up to the Battle of Sedan*. [In Russian]. Saint Petersburg, Russia: Public Benefit Association Press. [= Леер 1871]
- Lipinski, W. (1993). Letters to fellow grain-growers. [In Ukrainian]. In M. F. Tarasenko, & M. Yu. Rusyn (Eds.), *A history of Ukrainian philosophy* (pp. 456–465). Kyiv, Ukraine: Lybid Press. [= Липинський 1993]
- Machiavelli, N. (2007). *Le istorie fiorentine; Il Principe* (2nd ed.). [In Ukrainian]. Kharkiv, Ukraine: Folio Press. [= Мак'явеллі 2007]
- Manusevych, O. Ya. (1954). *Sketches of the history of Poland*. [In Ukrainian]. Kyiv, Ukraine: Radians'ka Shkola. [= Манусевич 1954]
- Mikhailchenko, N. I. (2001). *Ukrainian society: Transformation, modernisation, or a European limitrophe state?* [In Russian]. Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine. [= Михальченко 2001]
- Mirskii, G. I. (1989). *The military's role in the political life of Third World countries*. [In Russian]. Moscow, Russian Federation: Nauka Press. [= Мирский 1989]
- Prisiazhniuk, A. (2011, May 4). Viktor Suslov: "Ukrainian reforms are mere remnants of the Stalinist mindset". [In Russian]. *Glavred*. Retrieved from <https://glavred.info/politics/3926-viktor-suslov-ukrainskie-reformy-eto-perezhitki-stalinskogo-mentaliteta.html>. [= Присяжнюк 2011]

Reisner, L. I., & Simonia, N. A. (Eds.). (1984). *The evolution of oriental societies: A synthesis of the traditional and the modern*. [In Russian]. Moscow, Russian Federation: Nauka Press. [= Рейснер 1984]

Riabov, S. H. (1996). *The theory of the state from the perspective of political science*. [In Ukrainian]. Kyiv, Ukraine: Tandem Press. [= Рябов 1996]

Rothschild, J. (2001). *East Central Europe between the two world wars*. [In Ukrainian]. Kyiv, Ukraine: Megatype Press. [= Ротшильд 2001]

Savchenko, V. A. (2006). *Twelve wars for Ukraine*. [In Russian]. Kharkiv, Ukraine: Folio Press. [= Савченко 2006]

Received 19.03.2019

ВИТАЛІЙ ЧОРНИЙ

Українське суспільство на сучасному етапі: виклики та загрози

У статті проведено аналіз внутрішніх і зовнішніх загроз та викликів, що постають перед Україною на сучасному етапі, а також чинників, які негативно впливають на модернізацію українського суспільства, зокрема на реформування його військової сфери. Базуючись на цьому аналізі та враховуючи досвід нових незалежних держав, автор уточнює зміст низки понять, які стосуються статусу українського суспільства та російсько-української війни. Обґрунтовується думка, що стимулом для формування адекватних відповідей на виклики сьогодення є цілісна концепція модернізації всіх сфер життєдіяльності українського суспільства, а серцевиною реформ має стати військова сфера. Військова реформа дасть змогу відродити потужний оборонно-промисловий комплекс, що своєю чергою сприятиме індустріалізації нашої держави. Водночас унаслідок військової реформи має бути створена “нова модель армії” та сформульовані нові підходи до російсько-української війни загалом. Це дасть змогу зберегти суверенітет держави та сприятиме розбудові незалежної України.

Ключові слова: українське суспільство, модернізація, військова реформа, виклик — стимул — відповідь, нова незалежна держава

ВИТАЛІЙ ЧЕРНИЙ

Украинское общество на современном этапе: вызовы и угрозы

В статье проведен анализ внутренних и внешних угроз и вызовов, с которыми сталкивается Украина на современном этапе, а также факторов, негативно влияющих на модернизацию украинского общества, в частности, на реформирование его военной сферы. Базируясь на этом анализе и учитывая опыт новых независимых государств, автор уточняет содержание ряда понятий, касающихся статуса украинского общества и украинско-российской войны. Обосновывается мысль о том, что эффективным стимулом для формирования ответов на сегодняшние вызовы является целостная концепция модернизации всех сфер жизнедеятельности украинского общества, а сердцевиной реформ должна стать военная сфера. Военная реформа даст возможность возродить мощный оборонно-промышленный комплекс, что, в свою очередь, будет способствовать индустриализации нашего государства. В то же время в результате военной реформы должна быть создана “новая модель армии” и сформулированы новые подходы к российско-украинской войне в целом. Это позволит сохранить суверенитет государства и будет содействовать дальнейшему построению независимой Украины.

Ключевые слова: украинское общество, модернизация, военная реформа, вызов — стимул — ответ, новое независимое государство

VITALII CHORNYI

Ukrainian society nowadays: challenges and threats

The paper analyses internal and external threats and challenges facing Ukraine at present, as well as factors impeding the modernisation of Ukrainian society in general and reforms in the military sector in particular. On the basis of this analysis and also taking into account the experience of the newly independent states, the author has specified a number of concepts relating to the status of Ukrainian society and the war between Russia and Ukraine. What will be an effective stimulus to working out adequate responses to present-day challenges is an integral conception of modernisation encompassing all areas of Ukrainian society, and the military reform should be at the core of these policies – this is another important idea put forward in the paper. The reformed military sector will enable the revival of the nation’s powerful military-industrial complex, which, in turn, will significantly contribute to the industrialisation of our country. Other outcomes of the military reform should involve creating “a new model of the army” and formulating new approaches to the war between Russia and Ukraine, which is crucial for the maintenance of sovereignty and further building of Ukraine as an independent state.

Keywords: *Ukrainian society, modernisation, military reform, challenge – stimulus – response, a newly independent state*